

Halina Szymanel

(Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, Wilno)

ŹRÓDŁA DO BADAŃ MIGRACJI MŁODZIEŻY NA UCZELNIE ROSYJSKIE PO ZAMKNIĘCIU UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO W 1832 ROKU

Po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego¹, a zwłaszcza dwóch akademii² — Duchownej i Medyko-Chirurgicznej — zauważalny był duży wzrost migracji młodzieży z Litwy na uczelnie rosyjskie. Sporadyczne wyjazdy zdarzały się również wcześniej, jednak najczęściej były to staże naukowe, czego potwierdzenie można znaleźć w aktach Uniwersytetu Wileńskiego oraz aktach Kuratorium Wileńskiego, przechowywanych w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym³. Zlikwidowanie tych najważniejszych wileńskich placówek nauki, oświaty i kultury, promieniujących na duży obszar ziem Litwy historycznej, które znalazły

---

¹ Uniwersytet Wileński, założony w 1579 r., w XVIII i XIX w. kilkakrotnie reformowany, został zamknięty na mocy ukazu cara Mikołaja I z dnia 1 V 1832 r. Była to jedna z najbardziej bolesnych represji po powstaniu listopadowym, wymierzona nie tylko w samo Wilno, lecz również w duży obszar Litwy historycznej. W chwili zamknięcia Uniwersytet Wileński był pod względem liczby studentów (1321) największą uczelnią w Rosji i jedną z największych w Europie. A Piročkinas, A. Šidlauskas, *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, „Mokslas” 1984, *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*, Vilnius 1978. Część archiwum Uniwersytetu Wileńskiego (1803–1832) jest przechowywana w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas — LVIA), starsze akta tej uczelni znajdują się w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego.

² Akademia Duchowna w Wilnie (1833–1842) została utworzona po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego na bazie jego wydziału teologicznego oraz Wileńskiego Seminarium Duchownego. Akademia przejęła rolę *studium generale*. Wykładano tu nie tylko przedmioty teologiczne, lecz również takie, jak botanika, fizyka, historia naturalna. Studiujących było niewielu — jednocześnie każdego roku około 40. I. Wodzianowska, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu 1842–1918*, Lublin 2007; V. Jogėla, *Vilniaus Romos katalikų akademija 1833–1842 metais: organizacija ir veikla*, Vilnius 1997; Akademia Medyko-Chirurgiczna w Wilnie (1832–1842) powstała na bazie wydziału medycznego zamkniętego uniwersytetu, w różnych latach jej działalności liczba studentów wahała się od ok. 600 do ponad 800. Z. Siemienowicz, *Wileńska Medyko-Chirurgiczna Akademia*, Wilno 2004.

³ LVIA, F. 721, ap. 1, „Vilniaus universitetas” (Uniwersytet Wileński) 1784–1832; LVIA, F. 567, „Vilniaus švietimo apygardos valdyba” (Zarząd Wileńskiego Okręgu Oświaty), 1775–1917.

się w obrębie zaboru rosyjskiego, było wyrazem realizacji programów władz carskich: po powstaniu listopadowym — ograniczanie dawnych swobód i żywiołu polskiego, po powstaniu styczniowym — niszczenie pierwiastków polskich na tych ziemiach i „odrodzenia” na nich pierwiastków rosyjskich⁴.

Brak możliwości zdobycia wyższego wykształcenia w kraju nie był dla młodzieży jedyną przyczyną wyboru rosyjskich ośrodków naukowych. Na początku lat 30. XIX w. władze carskie uniemożliwiały osobom z ziem zabranych podjęcia studiów w Królestwie Polskim⁵ i utrudniały wyjazdy na studia do Europy Zachodniej, na które zresztą i tak niewielu mogło sobie pozwolić z powodów materialnych. Niemalą zachętą w wyborze uczelni w Rosji była atrakcyjność rosyjskich ośrodków, zwłaszcza stołecznych — Petersburga i Moskwy, jak również możliwość uzyskania stypendiów rządowych. Istotną rolę odgrywała stosunkowo nieduża odległość od kraju. Najczęściej wybierano Petersburg, Moskwę, Kijów i Dorpat, a więc miasta znajdujące się w takich odległościach od stron rodzinnych, które nawet w 1. połowie XIX w. można było pokonać w niezbyt długim czasie (mniej więcej tygodnia). Nie bez znaczenia było też istnienie w poszczególnych miastach rosyjskich kolonii polskich, gdzie toczyło się życie kulturalne i towarzyskie rodaków. Dawało to poczucie większego bezpieczeństwa psychicznego. Znane są również liczne przypadki okazywania pomocy potrzebującym studentom⁶. Zdarzało się, że na wspólny wyjazd w głąb Rosji decydowało się rodzeństwo, jak uczynili wyjeżdżający na studia do Moskwy bracia Elwiro i Erminio Andriolliowie oraz Bolesław, Lucjan i Aleksander Limanowscy, czy też Konstanty i Wiktor Kalinowscy, którzy wybrali uniwersytet w Petersburgu. Na wspólny wyjazd decydowali się także dalsi krewni, czy ziomkowie. Na wybór miejsca studiów wywierało wpływ także to, że w danym ośrodku mieszkał już ktoś bliski. Kolejnym motywem mógł być mniejszy ucisk narodowościowy niż ten, jakiego doznawano w kraju. Wychodźcy z Królestwa Polskiego i terenów litewsko-ruskich, żyjąc w rozproszeniu w Rosji, nie stanowili dla władz carskich takiego zagrożenia, jak Polacy mieszkający we własnym kraju. Uznawano że młodzi ludzie wyrwani z rodzimego środowiska będą łatwiej podatni na wynarodowienie, co czasem się zdarzało, choć nie w takiej mierze, jak oczekiwał reżim

⁴ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, „Baltos lankos”, 1996, s. 71–100.

⁵ *O запрещении юношеству западных губерний учиться в Царстве Польском*, LVIA, F. 378, 1830 b/s (bendras skyrius; dz. ogólny), sygn. 607, k. 3.

⁶ Maria Szymanowska (1789–1831), słynna polska pianistka mieszkająca w Rosji, opiekowała się przybyszami do Moskwy i Petersburga. Jej domy były zawsze otwarte dla rodaków, podobnie jak później dom jej córki Heleny Szymanowskiej-Malewskiej. Rodakami opiekowali się także długoletni mieszkańiec Sankt Petersburga Gaspar Żelwietr, znany plenipotent petersburski oraz wybitny profesor prawa na Uniwersytecie Petersburskim Ignacy Iwanowski. Z gościnności służyły też inne domy w Petersburgu, zwłaszcza Konstantego Rdułtowskiego oraz „Dom Polski w Petersburgu” Adama Sykstyńskiego, urzędnika Kancelarii Cesarzowskiej. H. Szymanowska-Malewska, *Dziennik 1827–1857*, oprac. Z. Sudolski, Warszawa 1999; Ю. Бардах, *Курсы польского права в Санкт-Петербургском и московском университетах в 1840–1860 годах* [w:] *Польские профессора и студенты в университетах России (XIX — начало XX в.)*, Варшава, 1995, s. 14–15; Д. Ю. Марголис, *Студенты поляки Петербургского университета в общественном движении 1840–1860-х годов* [w:] *Польские профессора и студенты*, s. 134.

carski. W kolejnych latach na uczelniach rosyjskich wprowadzano ograniczenia dla studentów katolików⁷. Istotną sprawą dla udających się na studia do Rosji była perspektywa zatrudnienia po ukończeniu nauki. Niestety, w kraju można było liczyć na niewiele, zwłaszcza po powstaniu styczniowym, kiedy najlepsze stanowiska były obsadzone przez Rosjan, a miejscowi Polacy i Litwini obejmowali jedynie najniższe posady. Zjawisko to jest dobrze widoczne nawet po pobieżnym przejrzeniu informatorów gubernialnych⁸. Dopiero po dziesięcioletnim stażu pracy w Rosji można było ubiegać się o pracę w urzędach w kraju. Osoby planujące znalezienie pracy w Petersburgu czy Moskwie niejednokrotnie musiały stoczyć walkę konkurując o stanowiska z licznymi kandydatami. Niestety, nie wszyscy byli świadomi tego, że w największych miastach z reguły gromadzili się ludzie nie tylko najbardziej energiczni, przebojowi i o wysokich kwalifikacjach zawodowych, ale także ludzie bezwzględni i obdarzeni sprytem. Korzystniejsze warunki startu panowały w małych ośrodkach, w których na ogół brakowało wykwalifikowanej kadry i o miejsce pracy nie trzeba było walczyć. Wreszcie powodem wyjazdów do Rosji mogła być po prostu tkwiąca w naturze ludzkiej skłonność do przemieszczania się.

Zagadnieniem migracji ludności z Królestwa Polskiego i Litwy historycznej do Rosji zajmowali się przede wszystkim badacze polscy, lecz na ten temat powstawały też prace badaczy rosyjskich i litewskich oraz innych. Temat migracji młodzieży na studia do Rosji występuje w literaturze zazwyczaj jako część składowa szerszego dyskursu, dotyczącego Polonii rosyjskiej⁹, jak również poszczególnych rosyjskich placówek naukowych, czy zrzeszeń korporacyjnych studentów lub ich działalności niepodległościowej w wybranym czasie¹⁰. Jerzy Różewicz wspomina cykl wykładów, ujmujących całościowo problematykę dotyczącą obecności Polaków na uczelniach rosyjskich, prowadzonych w roku

⁷ З. Вуйцик, *Польские геологи в университетах и технических училищах России* [w:] *Польские профессора*, s. 64.

⁸ Od połowy lat 30. XIX w. do 1917 r. były wydawane w Rosji tzw. *Pamiętnyje książki* [...] *gubernii na god* [...]. Publikacje te dotyczyły poszczególnych guberni i zawierały m.in. nazwiska urzędników wszystkich szczebli, zatrudnionych w instytucjach gubernialnych.

⁹ Wychoǳcy z ziem litewsko-białoruskich w literaturze nie są wyodrębniani według przynależności narodowej w dzisiejszym rozumieniu, co zresztą bardzo trudno byłoby określić, zwłaszcza przed latami 80. XIX w.

¹⁰ L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Warszawa 1984; T. Fiedosowa, *Polskie organizacje patriotyczne w Moskwie 1857–1866*, Warszawa 1984; Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji w latach 1863–1914*, Wrocław 1978; J. Różewicz, *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe 1725–1918*, Wrocław-Gdańsk 1984; В. А. Дьяков, *Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856–1865 годов (библиографический словарь)*, Москва 1967; M. Biržiška, *Įs Lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a.* [w:] „*Įs mūsų kultūros ir literatūros istorijos*”, t. 2, VDU humanitarinių mokslų fakultetas, Kaunas 1938; M. Biržiška, V. Biržiška, *Lietuvių studentai užsienio universitetuose*, Chicago 1987; A. Kijas, *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim*, Poznań 2008; G. Manteufel, *Z dziejów Dorpatu i byłego Uniwersytetu Dorpackiego*, Warszawa 1911; F. Nowiński, *Polacy na Uniwersytecie w Petersburgu*, Wrocław 1986; J. Tabis, *Polacy na Uniwersytecie Kijowskim*, Kraków 1974; A. Tyla, *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete (1802–1918) (Litwini i młodzież z Litwy na Uniwersytecie Dorpackim* — w załączniku jest lista studentów pochodzących z Litwy), Vilnius 2013; tenże, *Lietuvių „Alma Mater Maskvoje” („Alma Mater” Litwinów w Moskwie)* [w:] „*Mokslas ir gyvenimas*”, 1974, nr 6.

akademickim 1925/1926 przez Stanisława Lempickiego na Uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie¹¹. Stan badań, dotyczący obecności Polaków w poszczególnych ośrodkach akademickich Rosji carskiej jest niejednorodny. Warto zwrócić uwagę na źródła do tego tematu ogłoszone drukiem w różnym czasie. Pierwsze publikowane źródła dotyczące Polonii rosyjskiej ukazały się w prasie lub jako samodzielne wydania już w latach 30. i 40. XIX w.¹² Charakterystykę literatury przedmiotu znajdziemy w pracach, poświęconych Polonii rosyjskiej, wszystkich w tym miejscu nie da się wymieni. Przedstawimy tu tylko wybrane prace. Podkreślić należy wagę publikacji Komisji Historyków Rosji i Polski, prezentujące wyniki badań naukowców obu stron¹³.

W opublikowanej literaturze wspomnieniowej i pamiętnikarskiej można znaleźć nie tylko nazwiska osób studiujących w Rosji na tej czy innej uczelni, lecz również ciekawe informacje na temat ich studiów, życia codziennego, wiadomości o ich zainteresowaniach, postawach, kontaktach, wzajemnej pomocy, stosunku do swych rodaków oraz Rosjan itd. Przede wszystkim warto w tym miejscu wymienić ogłoszone drukiem pamiętniki absolwentów uczelni rosyjskich¹⁴. Źródła drukowane, zwłaszcza te starannie opracowane, są w tym przypadku cenne ze względu na podawane w nich notki biograficzne występujących w nich osób. Wspomnieć tu należy wydane w 1912 r. *Pamiętniki Jakuba Gieyszтора*¹⁵. Niedawno w Warszawie ukazały się *Wspomnienia Apolonii Sierakowskiej z Dalewskich*, żony Zygmunta Sierakowskiego, jednego z przywódców powstania styczniowego, straconego w Wilnie w 1863 r. Dzięki informacjom znajdującym się w indeksie osobowym dowiadujemy się o ponad 80 osobach, absolwentach różnych uczelni rosyjskich¹⁶.

Wspomniany już polski badacz problematyki, Jerzy Róziewicz uważa, iż przez ponad stulecie trwające do roku 1918, przez uczelnie rosyjskie przewinęło się ok. 30 tys. studentów Polaków, (połowa z nich pochodziła z Litwy historycznej). Na tych uczelniach pracowało ponad 400 profesorów i wykładowców Polaków oraz kilkuset młodszych pracowników naukowych. Wielu z nich wniosło znaczący wkład do rozwoju nauki rosyjskiej, a nawet światowej, jak również do rozwoju szkolnictwa wyższego Rosji¹⁷. Wyższe uczelnie w Rosji pojawiły się dość

¹¹ Е. Рузевич, *Поляки в высших учебных заведениях России до 1918 года. Состояние исследований* [w:] *Польские профессора и студенты*, s. 42.

¹² S. Morawski, *W Peterburku*, Sankt Petersburg 1848.

¹³ Komisja Historyków Polskiej i Rosyjskiej Akademii Nauk organizuje cykliczne spotkania, których materiały są ogłaszane drukiem. Szczególnie interesująca dla niniejszych rozważań jest: *Польские профессора и студенты в университетах России (XIX — начало XX в.)*. Конференция в Казани 13–15 октября 1993, Варшава 1995. Są tam artykuły J. Bardacha, K. Bartnickiej, V. Dżakowa, T. Fiedosovej, G. Kurpisowej, F. Nowińskiego, J. Róziewicza, Z. Wójcika, J. Szczapowa i innych.

¹⁴ T. Bobrowski, *Pamiętniki mojego życia*, Warszawa 1979; J. Gieysztor, *Jakuba Gieyszтора pamiętniki z lat 1857–1865*, t. 1–2, Wilno 1913; T. Korzon, *Mój pamiętnik przedhistoryczny*, Kraków 1912; B. Limanowski, *Pamiętniki 1835–1870*, t. 1, Warszawa 1957.

¹⁵ J. Gieysztor, op. cit. (oryginał w LVIA, F. 1135, ap. 20, sygn. 54).

¹⁶ Apolonija z Dalewskich Sierakowska, *Wspomnienia*, oprac. J. Sikorska-Kulesza, T. Bairašauskaitė, Warszawa 2010 (oryginał w LVIA, F. 1135, ap. 8, sygn. 38).

¹⁷ Е. Рузевич, *Поляки в высших учебных заведениях России до 1918 года. Состояние исследований* [w:] *польские профессора и студенты*, s. 41.

późno w porównaniu z innymi regionami Europy. Zdaniem Róziewicza Polacy studiowali, bądź pracowali na wszystkich niemalże uniwersytetach rosyjskich w XIX w. (do 1918 r.)¹⁸. Uwzględnić należy też uczelnie typu uniwersyteckiego, to jest działające w niektórych miastach rosyjskich (w Petersburgu, Kijowie i Moskwie) wyższe kursy żeńskie¹⁹. Dużą popularnością cieszyły się rosyjskie uczelnie techniczne. Według Róziewicza na uczelniach tych wykształcenie zdobyło około 10 tys. Polaków²⁰. W księdze pamiątkowej Instytutu Technologicznego w Sankt Petersburgu można naliczyć około 1300 Polaków, którzy zdobyli dyplomy tej uczelni²¹. W Instytucie Górnictwa w Petersburgu studiowało ok. 250–300 Polaków²². W latach 1803–1918 działało w Rosji około dziesięciu uczelni gospodarstwa rolnego i leśnictwa, na których również studiowali Polacy. Przykładowo, w Instytucie Leśnictwa w Sankt Petersburgu studiowało ponad 700 Polaków²³. Nazwiska absolwentów uczelni rosyjskich możemy znaleźć w różnych słownikach biograficznych polskich i rosyjskich (w tych oczywiście znacznie mniej, gdyż można przypuszczać, że Rosjanie nie byli specjalnie zainteresowani podkreśleniem narodowości absolwentów uczelni lub po prostu automatycznie zaliczali wszystkich do przedstawicieli nauki rosyjskiej), a także słownikach rosyjskich uczelni i wydawnictwach rocznicowych poszczególnych uczelni.

Zapewne wiele niezbadanych dotąd źródeł na ten temat kryją przebogate rosyjskie zbiory archiwalne. Również Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne jest pod tym względem zasobną składnicą, przechowującą zarówno akta licznych instytucji rosyjskich, jak i źródła nieoficjalne: listy, pamiętniki, wspomnienia, dzienniki, znajdujące się w różnych kolekcjach. Niewątpliwie najbogatszą z nich jest kolekcja polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie²⁴. Poniżej przedstawiano wyniki kwerendy sondażowej, przeprowadzonej przede wszystkim na poziomie inwentarzy zespołów archiwalnych, a tylko w niektórych przypadkach uzupełnianej o sprawdzenie samych akt. Najwięcej informacji na temat migracji młodzieży do Rosji można znaleźć w zespołach Kancelarii Wileńskiego Generał-Gubernatora²⁵ i Kancelarii Wileńskiego Gubernatora Cywilnego²⁶,

¹⁸ Uniwersytety w Moskwie (założony w 1755 r.), Dorpacie (odnowiony w 1802 r.), Kazaniu (założony w 1804 r.), Charkowie (1805), Petersburgu (1819), Kijowie (1834), Noworosyjski w Odessie (1865), w Tomsku (założony w 1880 r., otwarty w 1888 r.), Saratowie (1909), Doński w Rostowie nad Donem (1917), w Jekatierinosławiu (1918), Niżnym Nowgorodzie (1918), Woroneżu (1918), Taurydzki w Symferopolu (1917/18), Moskiewski Uniwersytet Ludowy im. A. L. Szaniawskiego (Polaka, mecenasa i założyciela tej uczelni).

¹⁹ E. Рузевич, op. cit., s. 41.

²⁰ Tamże, s. 46.

²¹ Tamże, s. 47.

²² Tamże, s. 48; zob. З. Вуйцик, *Польские геологи*, s. 63–68.

²³ E. Рузевич, op. cit., s. 49.

²⁴ Towarzystwo działało w latach 1906–1940, jego członkami byli ludzie bardzo zasłużeni dla kultury i nauki kraju, zgromadziło ono imponujące zbiory muzealne, biblioteczne i archiwalne. Zespół archiwalny liczy ponad 9 tys. jednostek archiwalnych z okresu od XIV w. do 1942 r. LVIA, F. 1135, ap. 1–24.

²⁵ Wileńskie Generał-gubernatorstwo (1795–1912) sprawowało rządy nad obszarem litewskich i białoruskich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, od 1831 r. również nad Obwodem Białostockim, a ponadto od 12 IX 1863 do 14 VIII 1864 r. nad litewską częścią guberni augustowskiej.

²⁶ W zespołach Kancelarii Wileńskiego Gubernatora Cywilnego (1795–1916).

zawierających między innymi bogate materiały dotyczące wydawania paszportów wewnętrznych, pozwalających na przemieszczanie się w granicach Imperium oraz paszportów zagranicznych. Wydawanie paszportów było ściśle reglamentowane przez reżim carski²⁷. W zasobie Wydziału Paszportowego²⁸ zachowały się ukazy Senatu i rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z różnych lat obrazujące praktykę wydawania tych dokumentów. Mimo swej jednorodności, materiały dotyczące wydawania paszportów zawierają wiele informacji, z których możemy poznać nie tylko imiona i nazwiska osób ubiegających się o paszporty, lecz również ich wiek, przynależność stanowa, rysopisy, stan cywilny, miejsce zamieszkania, cel, termin i kierunek podróży. Materiały te pozwalają na prześledzenie skali zjawiska migracji, jej dynamiki, mechanizmów działania instytucji carskich. Warto tu przytoczyć słowa Elżbiety Sęczys o takich samych aktach Wydziału Paszportowego w zespole Kancelarii Namiestnika Królestwa Polskiego w AGAD: „Akta te dotychczas uważane były niesłusznie tylko za ważne źródło biograficzne, a przecież mimo swej jednorodności, wynikającej ze specyfiki urzędu, żywo odzwierciedlają podstawowe problemy rozdartego rozbiorami kraju i to zarówno w sferze stosunków międzyludzkich, jak i życia gospodarczo-politycznego. Akta są bogatą bazą dla badań społecznych, obejmują wszystkie stany, warstwy i grupy, poddają się łatwo wszelkiego rodzaju klasyfikacjom i kojarzeniom”²⁹.

Już tylko pobieżne spojrzenie na liczbę poszytów akt z poszczególnych lat pozwala stwierdzić wzrost liczby wyjazdów po roku 1832, a potem także po 1842 i 1864. Wzrost liczby osób ubiegających się o paszporty jest szczególnie zauważalny zwłaszcza po roku 1864. Można przypuszczać, że ta ogólna tendencja wzrostu liczby wyjeżdżających dotyczyła również młodzieży udającej się na studia.

Załatwienie formalności paszportowych wymagało sporo czasu i wysiłku. Na początku petent musiał się zwrócić do swojego powiatowego marszałka szlachty lub dzielnicowego naczelnika policji z prośbą, na podstawie której urzędnicy ci składali wniosek do gubernatora cywilnego albo do Rządu Gubernialnego, z kolei gubernator cywilny, czy kancelaria Rządu Gubernialnego — do Wileńskiego Generała-Gubernatora, ten zaś do Kancelarii Carskiej w Petersburgu.

Materiały archiwum Wydziału Paszportowego są w bardzo małym stopniu wykorzystywane przez badaczy. Z sondażowych badań wynika, że najwięcej paszportów wydawano osobom udającym się do Petersburga. W 1851 r. o wydanie paszportu dla siebie i 13-letniego syna Henryka ubiegał się Jarosz Pomarnacki z Wilna. Powodem tych starań była chęć umieszczenia Henryka w petersburskim Korpusie Inżynierów³⁰. Uzyskany paszport był ważny tylko przez rok, dlatego J. Pomarnacki wkrótce ponownie wystąpił o wydanie tego dokumentu,

²⁷ Zob. Уставы о паспортах. Свод законов Российской Империи, т. 14, С-Петербург 1903, s. 5–64.

²⁸ Akta wileńskiego Wydziału Paszportowego przy urzędzie wileńskiego generała-gubernatora znajdują się w kilku miejscach tego zespołu archiwalnego: F. 378, ap. 121 i ap. 219 oraz w zespole Kancelarii Wileńskiego Gubernatora Cywilnego: F. 380, ap. 122 (najzasobniejszy blok akt Wydziału Paszportowego, z lat 1808–1905, zawiera ponad 880 j.a. i ponad 10 mb.) oraz ap. 74.

²⁹ E. Sęczys, *Akta Wydziału Paszportowego*, „Archeion”, t. 72, 1971, s. 112.

³⁰ LVIA, F. 380, ap. 122, sygn. 188.

chcąc odwiedzić syna zagrożonego chorobą psychiczną. Tym razem na wydanie paszportu musiał oczekiwać dwa lata, aż do czasu zamknięcia sprawy Pomarnackiego toczącej się przed trockim sądem ziemskim³¹.

Częste były przypadki ubiegania się o paszporty przez rodziców, krewnych bądź znajomych chcących odwiedzić swych bliskich. Uczylni tak na przykład Korewowie, ubiegający się o wydanie na 6 miesięcy paszportu, umożliwiające odwiedzenie ich synów studiujących na Uniwersytecie Petersburskim³². Inny powód starań i paszport podał Władysław Andruszkiewicz z powiatu święciańskiego, który wybierał się do Moskwy, Petersburga, Odessy oraz guberni charkowskiej, kijowskiej, połtawskiej i wołyńskiej w celu doskonalenia się w sztuce muzycznej, Wraz z nim w drodze do Petersburga miał udać się Wincenty Jędrzejewski i Julia Bogdanowiczówna³³. Powyższy przykład pokazuje, jak znaczna była mobilność Polaków mieszkających w Rosji. Dość liczne były przypadki podróżowania do dwu lub więcej miejscowości. Interesująca była też praktyka wpisywania do paszportu wydanego dla określonej osoby także towarzyszy jej podróży.

W styczniu 1851 r. o wydanie paszportu do Moskwy i Charkowa wystąpił Wincenty Herberski z Wilna, zamierzający wstąpić na uniwersytet w Charkowie. Z podobną prośbą zwrócił się wówczas także Władysław Jamont z powiatu wileńskiego, chcący rozpocząć studia na uniwersytecie w Petersburgu³⁴. Z kolei w 1870 r. Penol³⁵ i Pakuliński³⁶ (nie podano ich imion), studenci Uniwersytetu Moskiewskiego, wystąpili o paszporty. Pierwszy z nich chciał pojechać do Wilna w celu odwiedzenia chorego ojca, drugi zaś do Mińska. W roku 1851 student Uniwersytetu Petersburskiego Jan Braun z powiatu grodzieńskiego ubiegał się o wydanie 1-rocznego paszportu uprawniającego na wyjazd do Petersburga. Natomiast Franciszek Płatko, kleryk seminarium karmelitów dawnej reguły przy kościele Wszystkich Świętych w Wilnie, ubiegał się o paszport w celu wyjazdu na studia do Akademii Duchownej w Petersburgu³⁷. Inny był cel starań o wyjazd absolwenta Uniwersytetu Petersburskiego Aleksandra Krajewskiego z powiatu mińskiego, który chciał udać się do Tweru w celu znalezienia tam pracy³⁸.

Znane są przypadki gorliwości urzędników zabiegających o to, by do stolicy imperium trafiali wyłącznie ludzie nie wzbudzający żadnych podejrzeń, co przekładało się na decyzję w sprawie wydania paszportu. Porucznikowi Lendziewiczowi (imię nie wskazane), starającemu się w 1832 r. o wyjazd do Petersburga, jego przełożony wydał następującą opinię:

— — postępowanie Lendziewicza nie wzbudza zaufania, poza tym również w sprawach materialnych jest on nierozsądny i rozrzutny, uważam, że Lendziewicz nie może być wpuszczony do stolicy³⁹.

³¹ LVIA, F. 378, ap. 219, sygn. 421.

³² LVIA, F. 380, ap. 122, sygn. 188.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ LVIA, F. 378, ap. 219, sygn. 421, k. 150.

³⁶ Tamże, k. 149.

³⁷ Tamże, F. 387, ap. 219, sygn. 481, k. 185.

³⁸ Tamże, k. 135.

³⁹ LVIA, F. 380, ap. 74, sygn. 2157, k. 3.

Tzw. bilety-paszporty były wypisywane zazwyczaj na papierze o wartości od 15 kopiejek do 3 rubli srebrnych. O wysokości tej ostatniej opłaty niech świadczy fakt, że w połowie XIX w. za 3 ruble rosyjski student mógł zapewnić sobie miesięczne wyżywienie.

W dziale politycznym zespołu Kancelarii Wileńskiego Generała-gubernatora można spotkać sporo spraw studentów uczelni rosyjskich zamieszanych w wydarzeniach politycznych, wydalonych z uczelni, zesłanych, będących pod dozorem policji i innych aspektów migracji młodzieży na uczelnie rosyjskie. Jako przykłady można tu wymienić: sprawę z 1874 r. o odesłaniu do „Północno-Zachodniego Kraju” studentów Instytutu Technologicznego w Petersburgu za udział w zamieszkach wywołanych na tej uczelni⁴⁰, sprawę o zwolnieniu z dozoru policji studentów Uniwersytetu Petersburskiego, uczestników wydarzeń 1861 roku⁴¹, o studentach wydalonych z uniwersytetów i innych uczelni za brak lojalności⁴², o wydaleniu z Uniwersytetu Moskiewskiego studenta medycyny Henryka Baranowicza⁴³, o zesłaniu studenta tegoż uniwersytetu Konstantego Kapulcewicza do gubernii tomskiej⁴⁴, o dozorze policyjnym nad byłymi studentami Uniwersytetu Dorpackiego⁴⁵, o dozorze tajnym nad studentami Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej, którzy wyjechali do Wilna i Mińska⁴⁶, o studentach — więźniach politycznych z uniwersytetów w Kazaniu i Dorpacie⁴⁷, o organizacji studentów Polaków na Uniwersytecie Moskiewskim⁴⁸ oraz o wydelegowaniu Józefa Nikonowicza na studia do Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu⁴⁹.

W aktach zespołów komisji śledczych⁵⁰, sądów wojskowych i policji są materiały o aktualnych lub byłych studentach rosyjskich uczelni. Te informacje zostały w różnym stopniu odnotowane w inwentarzach i niektórych indeksach osobowych ogólnie tu wymienionych zespołów⁵¹.

Wspomniany zespół „Zarząd Wileńskiego Okręgu Oświaty” zawiera sporo interesujących materiałów do omawianego tematu. Poszukiwania w tym zasobie ułatwiają indeksy: osobowy, przedmiotowy i geograficzny. Co prawda indeksy sporządzono tylko do części akt tego przeogromnego zespołu, ale mimo to znajdziemy w nich informacje o studentach i wykładowcach wielu uczelni rosyjskich. Podobne materiały są również w zespole akt Wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej.

⁴⁰ LVIA, F. 378, 1874 p/s (politinis skyrius; dz. polityczny), sygn. 190, k. 2–12.

⁴¹ LVIA, F. 378, 1869 p/s, sygn. 71, k. 1–13.

⁴² LVIA, F. 378, 1899 p/s, sygn. 16.

⁴³ LVIA, F. 378, 1864 p/s, sygn. 120, k. 23

⁴⁴ LVIA, F. 378, 1864 p/s, sygn. 5, k. 1–16.

⁴⁵ LVIA, F. 378, 1842 p/s, sygn. 4, k. 1–6.

⁴⁶ LVIA, F. 378, 1869 p/s, sygn. 147, k. 26.

⁴⁷ LVIA, F. 378, ap. 219, sygn. 346 (1841–1859).

⁴⁸ LVIA, F. 378, 1864 p/s, sygn. 120.

⁴⁹ LVIA, F. 378, 1843 p/s, sygn. 111, k. 1–8.

⁵⁰ W zespole nr 438 „Vilniaus politinių bylų tardymo komisija” (Wileńska Komisja Śledcza Spraw Politycznych) (1863–1908) są akta dotyczące fałszywych paszportów, dozoru politycznego nad studentami, badania ich lojalności politycznej, pozwolenia na migrację, a ponadto biogramy niektórych osób.

⁵¹ Jeden z nich, to indeks osobowy do akt Sztabu Wileńskiego Okręgu Wojennego (1863–1881), przechowywany w zespole archiwalnym „Muzeum hr. Murawiewa”, F. 494, ap. 1, sygn. 192.

Wiele ciekawych, a nieraz barwnych materiałów kryją źródła osobowe. Z nich można się dowiedzieć, jak wyglądało życie studentów w obcych miastach, z jakimi problemami się borykali, jakie były ich losy po ukończeniu uczelni. W archiwum wybitnego polskiego językoznawcy Jana Karłowicza (1836–1903), który studiował na Uniwersytecie Moskiewskim, zachowały się jego notatki o tym uniwersytecie, a także konspekty wykładów (1853–1857)⁵² oraz listy do rodziców⁵³.

Włodzimierz Andrzejewski⁵⁴, studiujący w połowie XIX w. medycynę na Uniwersytecie Moskiewskim, pozostawił po sobie pamiętnik, który znajduje się w zespole „Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”⁵⁵. W źródle tym przewija się ponad 50 nazwisk, w większości studentów. Andrzejewski pisał: „Cały miesiąc [maj 1850 r.] przeszedł bardzo wesoło. Całodniowe zajęcia, a wieczory na bulwarach”⁵⁶. Wspominał o wystawieniu w 1852 r. w domu prywatnym sztuk „Karpaccy Górale” Józefa Korzeniowskiego i „Gawędy” Wincentego Pola⁵⁷. Opisał podróż do Petersburga, gdzie się zapoznał się ze studentami uniwersytetu⁵⁸, a także inne podróże wakacyjne, pracę w jednym z moskiewskich szpitali, zwierzał się też z licznych przeżyć.

W zespole tym znajduje się wiele listów różnych osób. W listach byłego absolwenta prawa (1824) Uniwersytetu Wileńskiego Ignacego Terleckiego, mieszkającego w Petersburgu, którego synowie studiowali w tym mieście, można znaleźć kilka interesujących szczegółów na temat losów wychodźców z Litwy. Między innymi wspomina o kilku przypadkach choroby umysłowej, jaka spotkała młodych ludzi⁵⁹. Uskarżał się na doznane w Petersburgu przykrości, gdy był schwytany przez policję i osadzony w „cholernym lazarecie” jako czarownik, bowiem Polacy zostali oskarżeni o zatrucie studni⁶⁰. Interesujące są spostrzeżenia mówiące o trudnościach w wysławianiu się w języku polskim, powstałych na skutek ciągłego posługiwania się językiem rosyjskim.

Trudność w języku polskim pochodzi z ciągłego zajmowania się językiem rosyjskim, który tak zbałamucił mi język polski, że albo zamiast czystych wyrazów jego używam ruskich, albo z obawy by ich nie użyć, omijam użycie właściwych krótkich wyrażań i używam cyrkumlocucji⁶¹.

W archiwum historyka Władysława Zahorskiego (1858–1827) znajduje się opracowanie Adama Karpowicza (ur. 1842 w Wilnie), absolwenta Uniwersytetu Moskiewskiego, napisane na zamówienie Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Są to krótkie biogramy zasłużonych dla kultury osób, przeważnie absolwentów

⁵² LVIA, F. 1135, ap. 10, sygn. 10.

⁵³ LVIA, F. 1135, ap. 10, sygn. 72.

⁵⁴ Pochodził z powiatu telszewskiego. Był lekarzem w Korsuniu. Za udział w powstaniu styczniowym został zesłany na Syberię.

⁵⁵ LVIA, F. 1135, ap. 23, sygn. 147.

⁵⁶ Tamże, k. 1v.

⁵⁷ Tamże, k. 6.

⁵⁸ Tamże, k. 6v.

⁵⁹ W różnych źródłach są wspomniane przypadki zapadania młodych ludzi na chorobę psychiczną. Dla niektórych tak odmienne warunki życia na emigracji stawały się prawdopodobnie barierą nie do przekroczenia.

⁶⁰ LVIA, F. 1135, ap. 20, sygn. 367, k. 1v.

⁶¹ Tamże, k. 13–13v.

rosyjskich uczelni: Władysława Zahorskiego, Ludwika Abramowicza, Aleksandra Januszkiewicza, Jana Obsta, Michała Józefowicza, Stefana Okulicza, Wincentego Montwiła i innych⁶². W zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk jest też przechowywane archiwum historyka i historiografa Stanisława Ptaszyckiego (1853–1933). W jednym z poszytów tego zbioru znajduje się interesujący dokument z 1914 r., a mianowicie „Sprawozdanie Ogólnostudenckiej Kasy Polskiej w Petersburgu za rok 1912–13”. Dowiadujemy się z niego, że członkami Kasy byli wówczas studenci 17 uczelni petersburskich — łącznie 1625 osób, w tym kobiety. Najwięcej członków Kasy było z uniwersytetu (490 osób), Instytutu Technologicznego (205), Politechniki (182) i Instytutu Komunikacji (114). Łączne aktywa Kasy wzajemnej pomocy w 1913 r. wynosiły 14526,63 rubli. Pożyczek udzielono na sumę 6669,91 rubli, w tym bezterminowych na sumę 5140,32 rubli⁶³.

W Litewskim Archiwum Historycznym znajduje się wiele różnorodnych źródeł do badań zagadnienia migracji młodzieży z Litwy na uczelnie rosyjskie. Powyżej zostały zasygnalizowane tylko najbogatsze zbiory, w których źródła te są przechowywane. Szczególnie należy podkreślić wagę materiałów Wydziału Paszportowego, których zbadanie (mimo pewnych luk w aktach z poszczególnych lat i tych przypadków, kiedy wskazane w paszportach motywy nie stały się rzeczywistością) mogłoby się przyczynić do sporządzenia w miarę pełnej listy osób z Litwy studiujących na uczelniach rosyjskich, ustalenia nazwisk dotąd nie znanych w literaturze. Badania takie pozwoliłyby na dokładne ustalenie, którzy studenci uczelni rosyjskich pochodzili z Litwy, co nie zawsze jest możliwe w przypadku posługiwania się istniejącą literaturą, czy źródłami rosyjskimi. Na podstawie tych materiałów można dokonać też wielu innych ustaleń kwantytwnych i tematycznych w budowaniu panoramy migracji młodzieży na uczelnie rosyjskie. Wydobicie informacji o studentach uczelni rosyjskich, znajdujących się w aktach zespołów instytucji komisji śledczych, sądowych, policji a nawet żandarmerii może pozwolić na bardziej precyzyjne określenie zaangażowanie się tej warstwy społecznej w sprawę walki o niepodległość. Informacje kryjące się w listach, dziennikach, wspomnieniach i pamiętnikach mogłyby ubogacić naszą wiedzę o życiu codziennym tych osób, zmaganiach się z trudami życia, o ich losach — karierach i niepowodzeniach.

Halina Szymanel, Sources to Migration of the Youth to the Russian Universities after the Closure of the Uiveristy of Vilnius in 1832

Summary

When the tsarist authorities closed the Vilnius University in 1832 as well as the *Medical and Surgical Academy* and *Academy of Theology* (that were established on the basis of the closed university departments and existed just less than 10 years) young people from Lithuania were deprived of the opportunity to gain higher education in their country. Their choice of the Russian universities was influenced by a number of factors. The main one was that young people did not actually have choice. The tsarist authorities made it difficult to study in the Polish Kingdom and at the universities in the

⁶² LVIA, F. 1135, ap. 8, sygn. 27.

⁶³ LVIA, F. 1135, ap. 17, sygn. 37, k. 60v–61.

Western Europe, moreover, the latter not everyone could afford. The Lithuanian State Historical Archives in Vilnius preserves rich sources to this topic. The records are located primarily in fonds of tsarist state institutions at various levels . The most valuable in this respect are archival fonds: Office of Vilnius Governor-General, Office of the Civil Governor of Vilnius (records connected with the passports), the Board of Vilnius Education District, the Medical and Surgical Academy and files of commissions for investigation and courts of war. Moreover, interesting materials (letters, diaries, journals, memoirs) are stored in the Collection of Society of Friends of Science in Vilnius. Studies on these and other materials could contribute to the enrichment of knowledge not only about the migration of young people from Lithuania to Russia, but also about their commitment to the fight for the independence of Lithuania, as well as a contribution to Russian culture and science.